

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i06.036>

**LEKSIK-SEMANTIK GURTUHLAR PARADIGMASIDA “GENDER”
STREOTIPINING VOQELANISHI
(antroposentrik paradigma aspektida)**

*Yigitaliyev Umidjon Saminovich, Qo‘qon davlat universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, PhD
yigitaliyevumidjon35@gmail.com
+998911402499*

Sadoqat Sotvoldiyeva, Qo‘qon davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada “gender” tushunchasi, streotipi kabi hodisalar, ularning “til-nutq” dixotomiyasida muayyan leksik-semantik guruhlar paradigmasida ifodalanishi, ko‘tarilgan muammoning esa antroposentrik paradigma aspektida tadqiq etilishini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: gender, streotip, til-nutq, paradigma, antroposentrizm, leksik-semantik guruh.

Аннотация. В данной статье рассматривается концепт «гендера», такие явления, как стереотипы, их выражение в парадигме определенных лексико-семантических групп в дихотомии «язык-речь», а поднятая проблема изучается с точки зрения антропоцентрической парадигмы.

Ключевые слова: гендер, стереотип, язык, парадигма, антропоцентризм, лексико-семантическая группа.

Abstract. This article examines the concept of "gender," phenomena such as stereotypes, and their expression within the paradigm of certain lexical-semantic groups in the "language-speech" dichotomy. The problem raised is examined from the perspective of the anthropocentric paradigm.

Key words: gender, stereotype, language, paradigm, anthropocentrism, lexical-semantic group.

KIRISH Bugungi tilshunosligimizda “gender” tushunchasi bilan turli qarashlar, munosabatlar, ilmiy yondashuvlar tadqiq etilmoqda. Bu tadqiqotlar, “biologik jins” yoki “sotsiologik jins” atamalari ostidagi tahlillar bilan bog‘liq [1:24].

Tan olish kerakki, har bir fanning yoki ilmiy o‘rganish sohasining muayyan tadqiqot ob’ekti bo‘lgani singari gender tilshunosligining ham tahlil ob’ekti gender sanaladi [1:25]. Tilshunoslikda “gender” tushunchasi biologik jinsning, boshqacha aytilganda, bu atama asosida *erkak* va *ayol* tushunchalariga ajratuvchi “jins” tushunchasidan jiddiy farqlash maqsadida o‘rganilgan [9:24]. “Gender” erkak va ayolning jamiyatdagi o‘rni va chegarasini belgilovchi aniq tushunchadir. Zeroki, bu ikki atamani bir-biridan farqlash lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ilmiy adabiyotlarda “gender” atamasi ingliz tiliga lotin tilidagi “genus” leksemasi orqali o‘zlashtirilgan bo‘lib, *jins* degan ma’noni anglatadi [9:28]. Bugungi kunda mazkur atama ikki xil talqin etiladi:

a) **jins** (*biologik jins ma’nosida*);

b) **sotsium** (*ijtimoiy jins ma’nosida*).

Tilshunoslikda *jins* va *gender* tushunchalarini farqlash, ajratish borasidagi ilk tadqiqotlar o‘tgan asrning 60-yillarida AQSHning Kaliforniya universitei professori Robert Stoller tomonidan amalga oshirilgan. 80-yillarga kelib, rus tilshunosligida O.Voronina o‘tgan asrning so‘nggi choragida patriaxt (erkak) va matriaxt (ayol)ning jamiyatda ustun bo‘lishiga aloqador tahlillarni qilar ekan, u “Ayollar tadqiqoti rivojlanishining yangi fazasi” vujudga kelganligini alohida ta’kidlaydi [1:31].

Yuqoridagi ilmiy tahlillar asosida “gender” streotipiga munosabat bildirishga harakat qildik. Chunonchi, streotipning o‘zi nima,-degan savolga javob berish lozim bo‘ladi.

Ilmiy va internet ma’lumotlarida “streotip” tushunchasi negizida muayyan shaxs, guruh, narsa yoki hodisalar to‘g‘risidagi ma’lumotlar qat’iy o‘rnashib qolgan, haddan tashqari soddalashtirilgan va ko‘pincha xato bo‘lishi mumkin bo‘lgan umumlashtirilgan tasavvur yoki e’tiqoddir. Shu nuqtai nazardan streotiplar shartli ravishda uch guruhga ajratilgan: ijtimoiy, gender va yosh bilan bog‘liq streotiplar [9:47]. Ilmiy jamoatchilikka tavsiya etayotgan axborotimiz tadqiq ob’ekti “gender” streotipi bo‘lganligi bois, streotipning boshqa turlarini tadqiqqa tortishga ehtiyoj yo‘q, deb hisobladi.

NATIJALAR: Ilmiy kuzatishlarimiz shundan dalolat berdiki, gender streotiplarning leksik-semantik guruhlanishini bir necha ko‘rinishlarda aks etadi.

O‘zbek tilida “gender” streotipi ham leksik, ham grammatik vositalar orqali ifodalanishi mumkin. O‘zbek tilida “gender” streotipinu bir qator leksemalar lug‘aviy-ma’noviy guruh (LMG)i orqali voqelana oladi. Chunonchi, shaxs otlari lug‘aviy-ma’no guruh (LMG) lari: *ayol* –*erkak*, *buvi* – *bobo*, *ota* – *ona*, *amma* – *amaki*, *xola* – *tog‘a*, *qiz* – *o‘g‘il*, *opa* – *aka*, *singil* – *uka*; shu bilan birga, o‘zbek tiliga arab tilidan o‘zlashgan *shoira* –*shoir*, *olima* – *olim*, *kotiba* – *kotib*, *muallima* – *muallim*, *hakima* – *hakim*, *adiba* – *adib*, *raqqosa* – *raqqos* kabi kasb-hunarga oid LMGLarda ham; *Karima* – *Karim*, *Salima* – *Salim*, *Zarifa* – *Zarif*, *Komila* – *Komil*, *Habiba* – *Habib*, *Ziyoda* – *Ziyod*, *Umida* – *Umid*, *Rashida* – *Rashid*, *Halima* – *Halim*, *Rahima*

– *Rahim, Jahona* – *Jahon*, *Aziza* – *Aziz*, *Azima* – *Azim*, *Nodira* – *Nodir* kabi antroponimik LMGlarda ham “gender” streotipining yaqqol voqelanib, mazkur so‘zlarni *gender* nuqtai nazaridan farqlab kelmoqda. E’tiborlisi shundaki, “gender” streotipi voqelantiruvchi bu kabi leksik birliklar bu “jins” konsepti bilan assotsiativ tarzda shu qadar zich bog‘lanadiki, ular talaffuz etilganda til egalari xotirasida bevosita **erkak** yoki **ayol** kishi gavdalanadi [1:18]. Shu bois “gender” streotipi, boshqacha aytganda, leksemasi talaffuz qilinganda beixtiyor til egalari xotirasida *ayol, erkak, buvi, bobo, ota, ona, opa, amma, xola, shoir, kotiba, raqqosa* kabi leksemalar qatorida ular uchun tanish bo‘lgan kishilarning nomlari: *Komila, Komil, Umida, Umid, Aziza, Aziz, Nodira, Nodir* kabilar ham yodga keladi. Bu holat ayni leksemalarning “jins” konsepti bilan assotsiativ bog‘lanishini ko‘rsatadi. Shunisi xarakterliki, “gender” streotipi leksemaning semantik strukturasi orqali yashirin tarzda voqelanishi ham mumkin. Masalan, ijtimoiy gender — **sotsium** nuqtai nazaridan qaralganda, *salla – ro‘mol* leksemalari juftligida har bir leksema atash ma’nosiga ko‘ra turli predmetlarni anglatga-da, bu predmetlarning turli jinslarga mansub kishilarga tegishli ekanligini anglatishiga ko‘ra farqlanadi. *Salla* leksemasida erkaklarga xoslik; *ro‘mol* leksemasida esa ayollarga xoslik ma’nosi yashiringanligi sezilib turadi. Ammo har ikkala leksema “gender” streotipi bilan bilvosita assotsiativ munosabatga kirishishiga ko‘ra umumiy belgiga ega bo‘ladi. Bunday munosabatni quyidagi tasvirlash mumkin: “*biologik jins*”: *erkak – salla; jins: ayol – ro‘mol*. Anglashiladiki, *salla* leksemasi “gender” streotipi bilan *erkak* (yoki *chol, bobo, imom* kabilar) leksemasi orqali; *ro‘mol* leksema esa *ayol* (yoki *kelin, ona, qiz, xola* kabilar) leksik birligi orqali assotsiativ aloqaga kirishadi. Shuningdek, o‘zbek tilida ayollarga nisbatan qo‘llanib, ularga xos tashqi ko‘rinish, xarakter-xususiyatlarni aks ettiruvchi *go‘zal, sohibjamol, latofatli, nazokatli, nafis, nozik, parivash, xurliqo, homilador, shaddod* leksemalari orqali “gender” streotipining voqelanishini yaqqol kuzatish mumkin. Yoki *yelkador, yag‘rindor, baquvvat, sersoqol, ko‘sa, tepakal, sabzamo‘ylov, noskash, qimorboz, bangi* kabi leksemalar orqali *erkaklik streotipiga* ishora qilinishi natijasida “jins” konseptining voqelanishi kuzatiladi. Ushbu kabi birliklar ham nutqiy jarayonda “gender” streotipi bilan bilvosita assotsiativ bog‘lanishni hosil qiladi. Mazkur birliklar “gender” streotipining leksik-semantik guruhlar ko‘lamida, shas omili, antroposentrik paradigma aspektida yondashilganda, boshqacha aytganda, semantik-kognitiv maydonda ijtimoiy assotsiatsiyalar chegarasidan o‘rin oladi.

“Gender” streotipi borasida o‘tkazilgan assotsiativ tajriba kuzatishlarimiz natijalari shuni ko‘rsatdiki, “gender” streotipini eshitgan **til egalari** lisoniy xotirasida, avvalo, *ota, ona, opa, uka, singil, amaki, tog‘a, bobo* kabi shaxs otlari tiklanadi. Bunday birliklar “gender” streotipini leksik-semantik maydonining yadro qismidan o‘rin oladi. *Biologik jinsni* shaxsning sifat belgilari asosida farqlovchi *go‘zal, sohibjamol, latofatli, nazokatli, nafis, nozik, parivash, xurliqo, homilador, elkador, yag‘rindor, baquvvat, sersoqol, ko‘sa, tepakal* leksemalari esa “gender” streotipi bilan yadro birliklar orqali assotsiativ bog‘lanadi.

Xullas, o‘zbek tilida muayyan lug‘aviy-ma’noviy guruhga mansub leksemalar atash vazifasini bajarishdan tashqari “gender” streotipini voqelantirib, u bilan assotsiativ munosabatga kirishadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yigitaliyev U. O‘zbek tilida "odam" va "jins" konseptlari bilan bog‘liq assotsiativ-verbal birliklar: Filol. fan. bo‘y. fals. dokt. ...(PhD) diss. avtoreferati. – T., 2020. –B.54.
2. Yigitaliyev U. Gapning kommunikativ qurilish jarayonida “shaxs” tushunchasining deyktik ifodalanishi. // O‘z. R. FAning O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. 5-son. –B.99-103.
3. Yigitaliyev U. O‘zbek tilida “shaxs” lisoniy zarrasining semantik- sintaktik qurilmalarda ifodalanishi // // Urgench,2022. Jurnal: Ilm sarchashmalari, 8-son. B.116-119.
4. Лю Бо. Концепт «женщина» в русской языковой картине мира: Автореф. дис. ...канд.филол.наук. – Владивосток. 2010. –28 с.;
5. Макаричева Н.А. «Художественная гендерология в творческих исканиях Ф.М. Достоевского»: дисс. ... докт. филол. наук: 10.01.01- русская литература. СПб: СПбГЭУ, 2019. 465 с.
6. Охотникова С.Р. Гендерные исследования в литературоведении: проблемы гендерной поэтики // Гендерные исследования и гендерное образование в высшей школе. Ч. 2. Иваново, 2002. С. 273–279.
7. Паскова Н.А. Концепт «женщина» в текстах среднеанглийского периода (опыт семантической реконструкции на основе произведений Дж.Чосера): Дисс. ...канд. фил. наук.: 10.02.04. / Н.А.Паскова. – Иркутск, 2004. – 180 с.;
8. Пушкарева Н.Л. Гендерная лингвистика и исторические науки // Этнографическое обозрение. 2001. № 2. С. 31–40.
9. Усачева Н. Теория и методология современных гендерных исследований // [http://gender.cawater-info.net/publications /pdf/usacheva.pdf](http://gender.cawater-info.net/publications/pdf/usacheva.pdf)